

Андреј Јефтић

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет

Катедра за патрологију

ajeftic@bfspc.bg.ac.rs

„Бременитост теоријом“ у епистемолошком реализму Томаса Ф. Торенса

Реализам се може разумјети као онтолошко и као епистемолошко становиште. У првом смислу, он подразумева тврдњу о постојању стварности *extra mentem*: независно од нас и нашег чина сазнања.* У другом смислу, њиме се тврди могућност сазнања ове самостално постојеће реалности као такве. Томас Ф. Торенс се сматра за, по много чему, типичног представника реализма у теологији: како онтолошког тако и епистемолошког. Овдје ћемо се бавити само његовим епистемолошким реализмом. Такође, принципи реалистичког становишта које ћемо у наставку изнијети, за Торенса подједнако важе како у науци тако и у теологији.

Идеја према којој су научне опсервације увијек „бремените теоријом“ (*theory-laden*) се обично не везује за реалистичко становиште, напротив. Не улазећи у његову детаљну анализу и историју, ову идеју узимам у њеном најбазичнијем значењу: као тврдњу о томе да опсервација лишена теорије по себи не постоји.¹ Ово мишљење је наишло на широку рецепцију у различитим дисциплинама које тематизују питање људског знања (филозофија науке, когнитивне науке, социологија, итд) и најчешће се везује за неку форму антиреализма: конструктивизам, инструментализам или феноменализам. Стога се може поставити питање: да ли је могуће усвојити овај концепт „теоријом бременитих“ опсервација и истовремено заступати реализам? Иако заступник реализма у епистемологији, Торенс показује да уважава и у одређеном облику прихвата овај концепт.² Задатак овог рада је да анализира на који начин је концепт опсервација које су „бременито теоријом“ Томас Торенс инкорпорирао у оквиру свог теолошког реализма и кроз ту анализу укратко прикаже основну конструкцију његове епистемологије.

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта под бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овај концепт је међу првима представио Норвуд Хансон (Norwood Hanson, *Patterns of Discovery*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958) да би постао широко познат с дјелом Томаса Куна (Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 1962, Chicago: University of Chicago Press) и развијен на радикалан начин код Паула Фајерабенда (Paul Feyerabend, *Realism, Rationalism, and Scientific Method* (Philosophical Papers I), Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

² Премда неки постлиберали тврде да реалисти нису успјели да уваже овај концепт и његове последице по разумијевање знања – в. Sue Patterson, *Realist Christian Theology in a Postmodern Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 4.

I.

Торенс настоји да постулира сопствено реалистичко становиште као оно које надилази традиционалну супростављеност идеализма и реализма. За њега, реализам не представља становиште које се супроставља идеализму, већ оном становишту које лежи у основи ове супростављености – *дуализму*. Торенс разумјева дуализам као опасност која се манифестује у космологији, антропологији и епистемологији.³ Од значаја за нашу тему је епистемолошки дуализам те ћемо у наставку првенствено посветити пажњу њему. Торенс, дакле, сматра да је дуализам, а не идеализам проблем за који реализам нуди рјешење:

... користимо термин [реализам] не у ослабљеном дијалектичком смислу, као пуку супротност идеализму, номинализму или конвенционализму, већ како бисмо описали оријентацију у мишљењу која се остварује у семантици, науци или теологији, на темељу не-дуалистичког, тј. обједињујућег односа између емпиријских и теоретских састојака у структури реалног свијета и нашег знања о њему.⁴

Реализам, схваћен у овом „ослабљеном дијалектичком смислу“, према њему, представља становиште које се приближава једној страни дихотомије на коју, прије свега, уопште није требало ни пристати. У таквој дихотомији, у којој је ваљани однос између знака и стварности на коју указује нарушен, екстремне позиције се смењују и прелазе једна у другу. Онтолошки примат наизмјенично се додјељује било емпиријском искуству (реалности), било његовом математичком опису (идеји).⁵

Схваћен на прави начин, реализам у епистемологији за Торенса представља становиште којим се одбацује дуализам између емпиријске и теоријске компоненте знања. Њиме се тврди да субјект није *творца* теорије, он је њен *реципијент* – сама теорија већ је садржана у стварности. У свакој дуалистичкој теорији сазнања – била она идеалистичка или реалистичка – теорија се тумачи било као трансцендентална реалност која по себи постоји неовисно од домена опажајног искуства, било као производ субјекта којим се овај служи како би класификовао и описао своје искуство. Насупрот томе, Торенс тврди да је теорија неодвојива од искуства. Међутим, не зато што теорија заузима мјесто априорне претпоставке која филтрира искуство субјекта, већ стога што је она сама саставна компонента реалности, што се види из наведеног пасуса. Самој реалности инхерентна је интелигибилност, тј. *рационални поредак*.⁶ Из те чињенице Торенс изводи импликацију да се искуство реалности не може изоловати од искуства поретка који се у њој налази. Свако искуство реалности је истовремено и искуство њеног инхерентног поретка, те је стога ово искуство заодјенуто одређеном „теоријом“. У том смислу су емпиријско и теоријско за Торенса неодвојиви. На тај начин, Торенс показује да заступати кон-

³ Торенс даје прилично широко одређење дуализма у Thomas F. Torrance, „Notes on Terms and Concepts“, in: Thomas F. Torrance (ed.), *Belief in Science and in Christian Life: The Relevance of Michael Polanyi's Thought for Christian Faith and Life*, Edinburgh: The Handsel Press, 1980, 136.

⁴ Thomas F. Torrance, *Reality and Evangelical Theology*, 60.

⁵ *Ibid.* 59.

⁶ Thomas F. Torrance, *God and Rationality*, Oxford: Oxford University Press, 1971, 16; id., *Reality and Scientific Theology*, Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2001, 3.

цепт „бременитости теоријом“ управно значи заступати реалистичко становиште. Дуализам који теорију одваја од опсервација управо је сама супротност реализма.

Да бих појаснио Торенсово становиште, које је често прикривено веома комплексним дискурсом, послужићу се једном аналогијом.⁷ Замислимо једну полицу са књигама које су сортиране према *абецедном* редослиједу: с обзиром на прво слово презимена њихових аутора. Основна одлика дуалистичког приступа је да теорију – а то за Торенса значи инхерентни (*рационални*) *йоредак* – не сагледава као компоненту стварности. Тако ће истраживач који посматра ову полицу игнорисати чињеницу да су књиге већ сложене према одређеном поретку. Тако, умјесто да као задатак схвати откривање инхерентног поретка, он ће сматрати да је његов задатак да књиге у свом уму сложи према неком поретку. Будући да полази од претпоставке да је поредак у његовом уму, а не у самој стварности, он ће полицу с књигама практично третирати као гомилу разбацаних књига које треба да буду разврстане према одређеном поретку на замишљеној полици. Тако ће, рецимо, узимати почетно слово презимена аутора књига и у свом уму их сортирати на замишљену полицу не према абецедном поретку, већ према *азбучном*. Тако, полица са словом Ц ће доћи након полице са словом Х, умјесто након полице са словом Б. Истраживач може пасти и у још горе искушење, да самој стварности припише овај поредак – тј. да почне да мисли да се стварност *нужно* подвргава редослиједу слова у азбуци. Књиге су *нужно* сложене према азбучном поретку, а редослијед слова у овом поретку је по себи *нужан*. На тај начин, емпиријска реалност је *нужно* изведена из оне математичке: редослијед књига на полици се посматра као *нужна* манифестација (трансцендетналног) азбучног поретка. Тиме се, сматра Торенс, успоставља логички мост између емпиријске стварности и њене теоријске концептуализације, које при том представљају двије онтолошки сасвим одвојене реалности. Тако ће закључити да је *азбучни* поредак по себи фиксирана *нужност* којој се подвргавају све књиге, те да тако мора бити и са књигама које се пред њим налазе. Ц *нужно* долази након Х, те тако мора бити и са овим књигама.

Овај модел сазнања функционише на сљедећи начин. Субјекат приступа стварности са већ предодређеним епистемолошким апаратом, подвргавајући је емпиријском истраживању, како би из ње логичком индукцијом извео одређене теоријске концепте. Истраживач посматра полицу са књигама, види да презиме сваког од њихових аутора почиње одређеним словом и књиге ређа према азбучном редослиједу. За Торенса, овако изведени поредак, тј. теоријски концепти представљају затворене структуре, будући да нису отворени за „компулзију“ реалности која би кроз њих требало да се открива, већ су вјештачке творевине ума који настоји да теоретски систематизује оно што је претходно „чулно“ спознао. Након тога, логичком анализом ових концепата изводе се њихове даље импликације на темељу којих се граде нове научне теорије. Истраживач, након што је једном закључио да редо-

⁷ Штетне посљедице дуализма и залагање за „унитарни начин мишљења“ је тема којој Торенс прибјегава у готово свакој својој књизи. Поред већ цитираних, ср. нарочито *Theological Science*, Edinburgh: T&T Clark, 1969; *The Ground and Grammar of Theology*, Belfast: Christian Journals Limited, 1980; *Transformation and Convergence in the Frame of Knowledge: Explorations in the Interrelations of Scientific and Theological Enterprise*, Belfast: Christian Journals Limited, 1984.

слијед књига, тј. полица, нужно одражава редослијед слова у азбуци, закључује којим редослиједом књиге морају бити сложене на полица. На тај начин се остварује привид научног прогреса. Накнадно, теорије се тестирају у односу на реалност с којом би требало да кореспондирају чиме се успоставља „логички мост“ између двије, суштински супротстављене, реалности. Показује се, рецимо да након полице под словом М слиједи полица под словом Н.⁸ Тако закључујемо да се књиге на полица *нужно* подвргавају редослиједу који смо им приписали, те да логичком анализом тог поретка можемо открити која полица мора слиједити за којом.

Торенсово схватање оваквог епистемолошког модела приказао сам у схеми 1.

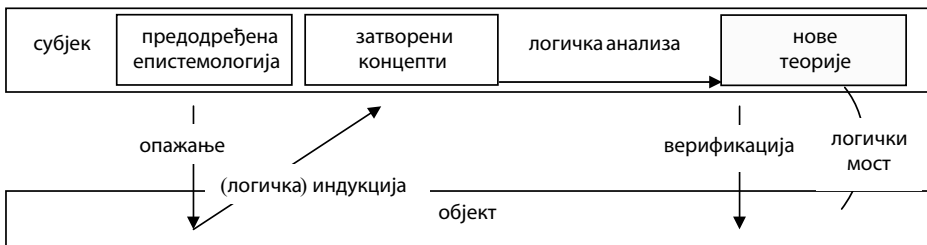

Схема 1.

С друге стране, реалистичко увјерење које је основа модела мишљења којег Торенс назива *унићариситичким*, полази од претпоставке да је самој реалности инхерентан поредак. Тако, истраживач који његује овакав приступ свијет третира као полицу на којој су књиге већ сортиране према одређеном поретку. Његов задатак није да из гомиле разбацаних књига апстрахује и конструише поредак који није њима инхерентан, већ да *ооткрије* онај који је већ присутан у добро сортираној полици са књигама. На тај начин, редослијед слова (а самим тим и полица и књига) није претпоставка од које полазимо и из које изводимо закључке о поретку који међу књигама *нужно* постоји – он је изведен из самог стања ствари. Редослијед слова према коме су књиге заиста сложене није нужан, већ је *контингентан*. Он не зависи од поретка слова у абедици или азбуци, већ од поретка самих књига на полица. Тако, истраживач неће закључити како ће се књиге под словом Ц нужно наћи након књига под словом Х, већ ће открити да оне слиједу након књига под словом Б. Абедни редослијед слова који овим путем буде откривен неће бити по себи нужан. Такође, никакав прогрес у знању нећемо моћи да остваримо ослањајући се на логичку анализу овако схваћеног поретка. Редослијед полица и њихов међуоднос морамо да откријемо истражујући саму стварност, а не претпостављајући да ће се она нужно подвргавати поретку који смо претпоставили. На овај начин теоријско (абедна) и емпиријско (опажање полице са књигама) не представљају двије онтолошке одјелите реалности између којих успостављамо нужну везу – сматрајући да се друга нужно подвргава првој. Напротив, оне представљају јединствену реалност: абедни поредак слова је поредак који је инхерентан самој полици са књигама. Редослијед слова у абедици није ствар умне нужности, већ искуствене контингенције.

⁸ Као што је познато, ово је случај и у абедици и у азбуци.

У оваквом приступу, умјесто фиксираним априорном епистемологијом, субјект се користи прелиминарним судовима како би стварност подвргао испитивању. Рецимо, сматра да су књиге на полици уређене према азбучном редослиједу, али то узима као полазну претпоставку, остављајући могућност да је она сасвим погрешна. Кроз испитивање, субјект *иружса ирилику* стварности да креативно дјелује кроз „компулзију“ уз помоћ које се у уму субјекта формирају исте оне структуре које су инхерентне реалности. На тај начин, редослијед слова се мијења, будући да је он резултат истраживања редослиједа књига на полици. Сазнање које се у субјектовом уму формира под присилом објективне стварности (за чије дејство се субјект чини приступачним), у односу је *корелације* са стварношћу. Теоријско знање на тај начин није изведено накнадним дјеловањем ума на материјал добијен чулним опажањем, већ настаје као отисак исте оне интелигибилне структуре која је присутна у самој реалности. Ово сазнање се формулише у форми „модела раскривања“ који су по својој природи „отворени“ и подложни константном критичком преиспитивању чији је циљ да поново омогући стварности да компулзивно дјелује, мјењајући како саме моделе, тако и епистемолошке оквире којима јој субјект приступа. Торенсово схватање оваквог, унитарног модела сазнања приказао сам у схеми 2.

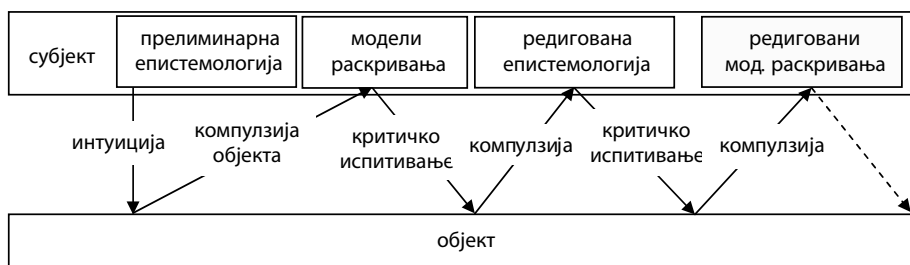

Схема 2.

Дакле, за Торенса теорија представља компоненту саме стварности којој кроз истраживање допуштамо да се раскрије у нашим моделима. Међутим, поред тога, Торенс сматра да субјект, социјални фактори, као и језик којим га артикулишемо на одређени начин учествује у обликовању знања. У наставку ћу настојати да прикажем на који начин.

2.

Торенс уважава чињеницу да је свако знање, знање које припада субјекту. У процесу обликовања овог знања субјект заузима свакако активну улогу. Он опредмећује објект свог истраживања и обликује испитивање којем га подвргава. Из тог разлога, садржај нашег сазнања увијек носи одређени *иечаш* субјекта, начина и форме његовог испитивања објекта. Тај печат није могуће у потпуности елиминисати из садржаја нашег сазнања.

... сама природа нашег истраживања, којим стварамо одређене услове унутар којих приморавамо природу да нам се, сходно нашој вољи, открије, утиче на садржај нашег знања и даје му неизбјежну недореченост (*ambiguity*). Он [садржај] носи печат наших питања и анализа.⁹

Иако печат субјекта у сазнању остаје, свијест о потреби за критичким преиспитивањем нашег процеса сазнања – питања која стављамо пред реалност, и модела којим је описујемо – има за циљ да удио субјекта у сазнању сведе на минималну меру. Дакле, за Торенса удио субјекта у сазнању је неизбјежан, али није неизбјежно негативан. Субјекат треба да заузме реалистички приступ стварности. Он треба да омогући несметано и адекватно дјеловање објекта. Он такође мора константно да критички преиспитује своје учешће у процесу сазнања: мјеру у којој су начин истраживања и задобијено знање одређени објектом сазнања. Да би знање било научно, услови испитивања и питања која постављамо објекту морају бити одређени и непрекидно контролисани од стране самог објекта. Начин на који испитујемо објекат и врста питања која постављамо, морају бити у складу са природом самог објекта. Торенсовим речима:

Једино кроз непрестано испитивање наших питања и нас самих, испитивача, истинита питања долазе у наша уста, управљена објектом зарад његовог откривања пред нама.¹⁰

Захваљујући печату субјективности које свако сазнање на себи носи, искази науке говоре колико о самој природи која се сазнаје, толико и о нама који је сазнајемо. Стога су за Торенса „научни закони изрази облика наше когниције, као и облика саме стварности”.¹¹ Они су по својој природи ноетичке структуре, које међутим указују на онтичке структуре које су уткане у самој стварности.¹² Будући да је тако, субјективност нашег сазнања може (мада не би смјела) бити игнорисана, али не може бити искључена.

Из овога би се могло закључити да Торенс ипак сматра да теоријске законитости које наука формулише представљају субјективне конструкције, а не објективну структуру стварности. Међутим, овај проблем Торенс рјешава тако што успоставља принцип *сродности* између рационалности која се налази у творевини (тј. интелигибилности) и рационалности субјекта. Свијет је, тврди Торенс позивајући се на Ајнштајна, на зачуђујући начин отворен за наше сазнање, као што је и оно задивљујуће отворено за свијет. Између ума и космоса постоји „престабилирана хармонија“ без које наука не би била могућа.¹³ Тако, теорија (као и знање у цјелости) представља ноетичку структуру која је одраз оне онтичке. Она је ноетичка структура у којој она, њој сродна, онтичка бива доведена до израза. Између њих не постоји нужна кореспонденција. Између њих постоји корелација која је, међутим, контингентна по природи. На тај начин, Торенс избјегава могућност да се тео-

⁹ *Theological Science*, 94.

¹⁰ *Ibid.* 120.

¹¹ *Ibid.* 94.

¹² *Ibid.* 94–95.

¹³ Овај израз Ајнштајн преузима од Лајбница – в. id. *The World as I see It*, London: John Laene, 1935, 125-126).

рија онтологизује и схвати као трансцендентална структура којој се стварност (нужно) покорава. Она је компонента саме стварности која може бити артикулисана од стране субјекта, захваљујући односу сродности између рационалности свијета и субјекта.

Торенс такође не сматра да само субјект као појединац учествује у моделовању садржаја знања. Он је моделован и интер-субјективношћу, оним што Торенс назива „социјалним коефицијентом знања“.¹⁴ Торенс сматра да поред субјективне, постоји и социјална свијест. Ова социјална свијест генерише се кроз учешће у заједничком „семантичком оквиру“, „мрежи значења“ који се посредују језиком. Сам језик није узрок постојања социјалне свијести, он је механизам њеног остваривања. Узрок њеног постојања јесте чињеница да сваки субјект постоји једино као интер-персонално биће. Торенсов концепт „социјалног коефицијента“ има за циљ да укаже на чињеницу да постоји једна нерелефликтирана когнитивна матрица коју појединци унутар једног друштва или научне заједнице дијеле, унутар које и захваљујући којој знање настаје и бива могуће. Ова матрица не представља позитивно, пропозиционално знање, већ прије подсвјесно, неартикулисано пред-разумијевање, које је, као такво, међутим, неопходно за досезање експлицитног знања у свакој од наука:

По себи, у питању је неформална апхензија реалности која, међутим, конституише нужно тло или услов за свако експлицитно знање које развијамо у различитим наукама.¹⁵

Иако признаје социјалну условљеност сазнања, Торенс не сматра да она представља препреку заступању реализма. Напротив, социјални коефицијент сазнања, према његовом схватању, управо бива предуслов реалистичког становишта. На који начин?

Торенс сматра да управо ова когнитивна матрица осигурава отвореност субјекта за саму реалност тако што његује природан однос према реалности, који је, кратко речено, на позицији реализма. Научно истраживање отуда није ништа друго до рационална артикулација и ригорозна примјена овог истог приступа стварности. Имајући природан однос према стварности друштвена свијест, на начин сличан рационално артикулисано знању, у себи одражава интелигибилну структуру космоса. Знање структуре стварности је, према Торенсу, већ на неки начин присутно у предразумијевању које истраживач дијели са другима. Он га у наставку доводи до рационалне артикулације, користећи се ригорозним и дисциплинованим истраживањем. Такође, друштвена свијест је оријентисана према самој стварности. Тиме она његује приступ који истину смјешта у домен саме стварности. Наше знање није попрште истине, оно само може бити у истинитом или лажном односу са истином која је садржана у самој стварности. Социјални коефицијент знања управо очувава овај фокус на реалности – указујући да је она по себи крајња инстанца истине, а не само знање. Поврх свега, друштвена свијест је и гарант објективности знања. Наиме, једино знање које је дијељено и свима доступно може се сматрати објективним.

Дакле, улога друштвене свијести као „когнитивне матрице“ предразумијевања је вишеструка. Она: (1) именује отвореност друштвене свијести за оно што је надилази, чиме очувава семантички фокус на реалности, (2) у себи одражава ин-

¹⁴ Овај концепт нарочито развија у *Reality and Scientific Theology*, 98-130.

¹⁵ *Ibid.* 112.

телигибилну структуру космоса, (3) гарантује објективности знања. Уколико не врши неку од побројаних функција, „социјални коефицијент“ постаје препрека аутентичном сазнању. Торенс не акцентује чињеницу да је наше сазнање детерминисано социјалним окружењем и праксама унутар којих настаје, већ чињеницу да нам управо ово окружење и праксе омогућавају да досегнемо реално сазнање, уколико њихову функцију правилно схватамо. Социјални фактор, схваћен као свијест друштвене или научне заједнице, постаје управо гарант реалности сазнања, а не његова препрека, јер сазнање које је унутар ње дијељено јесте објективно и баштински рефлексiju рационалног поретка присутног у самој реалности. Такође, својом отвореношћу, коју Торенс види као његову интринсичну компоненту (која, додуше, може бити пренебрегнута) овај коефицијент представља један подсјетник реалистичког императива према коме само „знање“ није наш коначни циљ, већ реалност на коју оно упућује.

3.

Показује се да Торенс у оквир епистемолошког реализма који заступа успјева да инкорпорира концепт „бременитости теоријом“. На који начин? Тако што показује да је стварности инхерентан рационални поредак. Он се не може искључити из нашег разумијевања стварности, и то је разлог због кога опсервација не може бити лишена теорије. Исто тако, наше сазнање о стварности не може бити лишено уплива субјекта, нити је лишено утицаја друштвене свијести и језичких пракси. Међутим, ови утицаји не представљају теоријско рухо којим заодјевамо научну опсервацију. Управо у оном аспекту у коме је наше знање моделовано од стране субјекта и његовог друштвеног контекста, оно је реално. Нерефлектирана друштвена свијест, као и артикулисана рационалност субјекта, изражава управо ону рационалност која је инхерентна самој стварности. Ово је могуће захваљујући томе што између човјека и природе постоји фундаментална сродност. На тај начин, Торенс показује да је схватање према коме субјект и друштвена стварности обликују наше знање, утемељено на опсервацијама које су по себи „бремените теоријом“, права потпора реализма, а не антиреализма, као што то обично сматрамо. Тиме је демонстрирао, сматрам, да постоји „трећи пут“: начин да се заступа реализам који у себе може да инкорпорира идеје којима се служи антиреализам. На тај начин, држим да је демонстрирао креативност коју вриједи похвалити. Критику, која се свакако може упутити, остављамо за неки наредни пут.